

УДК 908(477.44) "19-20"

Гальчак С.Д. (м. Вінниця)

КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ НА ВІННИЧЧИНІ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті показаний стан краєзнавчого руху на регіональному рівні, розкриваються його витоки, здобутки особливо в добу незалежності України.

Ключові слова: суверенна держава, національна свідомість, подвижницька праця, українська школа, поділлєзнавство.

Майже п'ятнадцять років Україна розвивається як суверенна держава. Незалежна хода нашої Вітчизни набирає сили. Розбудовуючи власну державу, ми глибоко усвідомлюємо, що поруч із створенням міцної, динамічної економіки має йти піднесення національної самосвідомості, відродження духовності й культури. Виняткова роль у розв'язанні цього завдання належить краєзнавству, яке з раннього дитинства зв'язує нас з рідною землею, служить своєрідним містком між минулим і майбутнім.

З огляду на це самовіддана, подвижницька праця дослідників рідного краю набуває дедалі більшої ваги, стає важливою частиною державотворення. Помітна тут і роль подільських краєзнавців, творчий здобуток яких постійно збагачується.

Наукове вивчення регіону, становлення подільського краєзнавства започатковане в другій половині XIX – на початку XX ст. фундаментальними працями М. С. Грушевського, В. Б. Антоновича, П. П. Чубинського, Ю. Й. Сіцинського, М. С. Симашкевича та інших поділлєзнавців. Особливо значимих результатів досягли той же Ю. Й. Сіцинський, М. Я. Яворовський, В. К. Гульдман (XIX – поч. XX ст.), В. О. Гериневич, В. Д. Отамановський, М. І. Білінський (20 – 30-і роки XX ст.), С. К. Гуменюк, В. П. Воловик, Л. В. Баженов, Й. І. Винокур, В. С. Прокопчук, В. О. Савчук, М. М. Кравець (друга половина XX ст.) та інші.

В останнє десятиліття з'явилося декілька ґрунтовних наукових досліджень, у яких проаналізовано здобутки подільського краєзнавства з часу зародження до наших днів. Це, насамперед, монографії Л. В. Баженова "Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст." ¹ та В. С. Прокопчука "Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність". ²

У своїй праці Л. В. Баженов виділяє ряд основних етапів розвитку поділлєзнавства:

1. Кінець XVIII – середина XIX ст. – зародковий етап (характеризується переважанням у дослідженні краю польських учених, які розглядають Поділля, як територію, що була провінцією Польщі).

2. Середина XIX – початок XX ст. – етап формування і становлення поділлєзнавства (активно вивчаються усі напрями життя краю, з'являється когорта професійних краєзнавців. При цьому здійснюється русифікаторська політика в дослідженні регіону).

3. Початок 20-х – початок 30-х років XX ст. – етап активного розвитку краєзнавчого руху та досліджень у республіці і на Поділлі (його украї-

нізація в умовах радянської політичної системи).

4. Початок 30-х – середина 50-х років XX ст. – етап згортання краєзнавства в умовах тоталітарного режиму (під тиском сталінізму всі краєзнавчі установи і товариства ліквідовані або діють формально. У вихорі терору опинилися учені і, насамперед, краєзнавці. Вивчення Поділля здійснюється розрізнено і безсистемно, переважно науково-дослідними закладами).

5. Середина 50-х – середина 80-х років XX ст. – етап відродження і подальший розвиток краєзнавства (поява 26-томної "Історії міст і сіл Української РСР" та інших фундаментальних видань. Праці дослідників і краєзнавців написані заідеологізовано, з позицій офіційної методології радянської держави і науки).

6. Середина 80-х – початок 90-х років XX ст. – етап інтенсифікації, деполітизації і демократизації краєзнавчих досліджень (переоцінка здобутків краєзнавства за попередні часи, активне вивчення раніше заборонених або "забутих" тем з історії Поділля в умовах формування суверенітету незалежної Української держави).

У праці В. С. Прокопчука йдеться про перші кроки у вивченні історії краю, на широкому фактичному матеріалі повідується про розвиток краєзнавства у другій половині XIX – на початку XX століть. Логічно і послідовно, з введенням нового масиву документів, автор аналізує краєзнавство Поділля 20 – 30 рр., показує як його здобутки, так і причини згортання, наводить статистику репресій проти краєзнавців регіону.

Прослідковуючи надбання краєзнавців Поділля 50-х – 90-х років, В. С. Прокопчук наводить імена численних невтомних дослідників, наголошуючи, що саме історико-краєзнавчий рух, ентузіазм його дослідників був першоосновою прийняття заходів державного рівня по збереженню багатой історико-культурної спадщини регіону, зокрема, комплексу Старого Міста в Кам'янець-Подільському, Меджибожі Летичівського району, Ізяславі, Полонному, Старокостянтинові та ін.

Важливою узагальнюючою працею є стаття Л. В. Баженова "Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у XIX–XX ст." ³ Учений виділяє такі з них:

– у першій половині XIX ст. – так звану українську школу в польських історико-краєзнавчих дослідженнях, котра сформувалася під впливом польських поетів і письменників-українофілів і особливо зв'язаних своєю творчістю з Поділлям

М. Гославського, Т. Падури, С. Гоцинського, В. Залеського та інших і яка проіснувала до 1920 року. Публікаціям просяхетського характеру української течії в польській краєзнавчій літературі дієво протистояла Київська історична школа одного із фундаторів поділлязнавства професора В. Антоновича (60-і роки XIX – початок XX ст.);

– у середині XIX – на початку XX ст. – фольклорно-етнографічну наукову школу Кам'янець-Подільської духовної семінарії та Подільську історико-краєзнавчу школу;

– в 20-х роках XX ст. – історико-краєзнавчі школи Є. Сіцинського та В. Отамановського, а також етнографічно-мистецтвознавчу наукову школу В. Гегенмейстера;

– в 60-х – 90-х рр. минулого століття – Подільську археологічну наукову школу професора І. Винокура.

Можна говорити і про школу самого професора Л. Важенова, який десять останніх років очолює Центр дослідження історії Поділля інституту історії України при Кам'янець-Подільському державному університеті.

Кожна із шкіл позитивно позначилася на розвитку історичного краєзнавства, виховала значні постаті учених і внесла вклад у створення фундаментальних праць з історії й народознавства Поділля.

Однак у науковій літературі фактично відсутні праці, в яких узагальнювався б розвиток краєзнавчого руху в окремо взятих регіонах краю, зокрема, в Східному Поділлі, в той чи інший історичний період. Тому у даному дослідженні ставиться за мету проаналізувати розвиток краєзнавства на Вінниччині (Східному Поділлі) в умовах сьогодення, охарактеризувати персональний внесок краєзнавців-вінничан у поділлязнавство, історичну науку в Україні.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні праць із проблем українського краєзнавства, сприятимуть пізнанню культури, побуту, традицій, духовних витоків нашого народу.

В сучасних історичних умовах краєзнавчий рух на Вінниччині, як і в усій державі, переживає період піднесення, пошуково-творчої активності, значного посилення інтересу всіх верств суспільства до своєї історії, її першовитоків. Він став реальним інструментом суспільної енергії навколо збереження історико-культурної спадщини і довкілля, глибокого пізнання та всебічного дослідження і вивчення скарбів рідного краю, що дозволяє поглянути на історичне минуле з позицій правди та об'єктивності, зняти завісу невідомості до раніше заборонених тем, відкрити невідомі події та факти минувшини, повернути із забуття імена незаконно репресованих і викреслених з народної пам'яті.

Зростає кількість людей, які за велінням серця, незважаючи на брак фінансової та матеріальної підтримки, ведуть дослідницьку та пошукову роботу, спрямовують свої зусилля на виховання у співвітчизників високого почуття патріотизму, глибокої поваги до власної історії, культури,

мови, традицій. Зокрема, на Вінниччині за роки незалежності заявили про себе невтомною працею на ниві краєзнавства понад 150 чоловік – історики, географи, мистецтвознавці, етнографи, філологи, археологи, екологи, викладачі вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, учителі, музейники, архівісти, бібліотекарі, пам'яникознавці, журналісти, студенти, учні.

Різноманітна тематика їхніх досліджень. Так, науковці Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Сергій Олексійович Гусєв, Іван Іванович Заєць, Віктор Афанасійович Косаківський, викладач суспільних дисциплін Бершадського медичного училища Євген Петрович Паламарчук та директор цього навчального закладу Іван Юрійович Андрієвський, завідувачка сектору археології Вінницького обласного краєзнавчого музею Марина Євгенівна Потупчик стали авторитетними знавцями унікальної археологічної трипільської культури, на пам'ятки якої так багате Східне Поділля, віддають поглибленому вивченню їх кожен вільну хвилину. В результаті науково-краєзнавчий світ збагатився добрими монографіями "Трипільська культура Середнього Побужжя IV – III тис. до н. е."⁴ С. О. Гусєва, "Трипільська культура на Поділлі"⁵ І. І. Зайця, цікавим дослідженням "Зорі Трипільля"⁶ І. Ю. Андрієвського та Є. П. Паламарчука, в якому автори спробували розшифрувати візерунки на керамічних виробах древніх майстрів.

Не менш успішно досліджує поховання ямної археологічної культури та скіфські кургани Подільського Придністров'я завідувач сектору археології відділу охорони пам'яток історії та культури управління культури Вінницької облдержадміністрації Михайло Валентинович Потупчик.

Причетний до важливих в історії археології краю відкриттів – поховання сарматського царя I століття нової ери (с. Пороги Ямпільського району), курганів епохи бронзи (с. Гордіївка Тростянецького району) колишній працівник обласної археологічної інспекції Володимир Петрович Прилипко. В обох похованнях ним знайдено унікальні золоті, срібні, бронзові, керамічні витвори давнього мистецтва, які з успіхом демонструвалися на виставках в музеях України, близького та далекого зарубіжжя.

Ранній залізний вік на Поділлі досліджує завідувач відділу охорони пам'яток історії та культури управління культури Вінницької облдержадміністрації Борис Іванович Лобай. Присвятив життя вивченню ранньослов'янських пам'яток в краї доцент Вінницького державного педуніверситету Павло Іванович Хавлюк, опублікувавши близько 100 праць. Серед них "Ранньозарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінниччині", "Сучасний стан черняхівської проблеми на території України і Молдавії"⁷ та ін.

Заступник директора Юзефо-Миколаївського цукрокомбінату Козятинського району Павло Федорович Мельник до останніх днів життя (08.04.2002 р.) особливий інтерес проявляв до історії Поділля часів Київської Русі, монголо-та-

тарської навали. На основі зібраних матеріалів прийшов до висновку, що вирішальна битва, в якій були розгромлені золотоординські загарбники, відбулася не на р. Синюсі, а невеликій притоці Південного Бугу Сливоді, що протікає територією Хмельницького та Калинівського районів Вінницької області.⁸ Крім того, підготував до друку об'ємне дослідження про населені пункти Козятинського району "На споконвічних перехрестях: Замість малої хрестоматії з краєзнавства" (не опубліковане).

Козацький період в історії Поділля – сфера наукового інтересу старшого наукового працівника Вінницького обласного краєзнавчого музею Лілії Анатоліївни Гальчевської та старшого наукового співробітника музею Гетьманства м. Києва вінничанина Олександра Юрійовича Дана, який опублікував у 2004 р. дві ґрунтовні праці "Козацтво Брацлавщини у боротьбі за свободу і незалежність (1648 – 1676 рр.)" і "Вінниччина козацька: Історія Вінницького козацького полку" (у співавторстві з В. В. Кривошеєю). Козацька доба періоду Хмельниччини, соціально-економічне становище в Україні та Поділлі наприкінці XVII – початку XVIII ст. – предмет наукового інтересу також доцента Вінницького державного педуніверситету Олексія Карповича Струкевича.

Завідувачка науково-методичного відділу Вінницького обласного краєзнавчого музею Ірина Антонівна Дорош досліджує Поділля часів пізнього середньовіччя та новітні сторінки історії краю, авторка численних краєзнавчих розвідок: "До історії літописного містечка Прилуки", "Боротьба шляхти за земельні володіння у північно-західній частині Брацлавського воєводства на рубежі XVI – XVII століть", "Особливості розвитку феодалної власності на землях Брацлавщини (кінець XIV – початок XVII ст.)"⁹ та ін.

Рентні стосунки в приватних маєтках Східного Поділля XVIII – XIX ст., цеховий устрій приватних міст та містечок Брацлавщини у XVIII ст., історію населених пунктів Східного Поділля та родоводи шляхти вивчає головний зберігач фондів – заступник директора Державного архіву Вінницької області Олександр Степанович Петренко. Видав друком нариси з історії с. Луки-Мелешківської. Автор-упорядник збірника документів "Брацлавське намісництво", співавтор-упорядник збірника документів "Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. Частина перша: Брацлавський повіт".¹⁰

Надзвичайно широке коло наукових інтересів уродженця с. Дяківця Літинського району члена-кореспондента Національної академії наук України, академіка Української академії історичних наук, доктора історичних наук, професора Олександра Петровича Ресента: історія України XIX – початку XX століття, історія української революції 1917 – 1920 рр., Другої світової війни, проблеми розбудови України на сучасному етапі. Один із провідних учених-істориків України, заступник директора Інституту історії України НАН України з наукової роботи, заступник головного

редактора "Українського історичного журналу", головний редактор збірника "Проблеми історії України XIX – початку XX століття". Автор біля 400 наукових праць, серед них 17 монографій, навчальних посібників для загальноосвітньої та вищої школи, ряду брошур. Особливо плідним для вченого став період незалежності України. В цей час з-під його пера вийшли такі фундаментальні праці як "Робітництво України і Центральна Рада" (1993 р.), "Більшовизм і Українська революція 1917 – 1920 рр." (1994 р.), "Україна на межі цивілізацій (історико-політологічні розвідки)" (1995 р.), "Україна: проблема самоорганізації (начерки новітньої доби)" (1996 р.), "Українська революція і робітництво. Соціально-економічні та політичні зміни 1917 – 1920 рр." (1996 р.), "Українсько-російські переговори в Москві (січень-лютий 1919 р.). Документи" (1996 р., співавт.), "Українська національна ідея і християнство" (1997 р., співавт.), "Українське наукове товариство. 1907 – 1921 роки" (1998 р., співавт.), "У робітнях історичної науки" (1999 р.), "Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр.", Т. 10 (1999 р., співавт.), "Історія України. Навчальний посібник для IX класу" (2000 р.), "Історія України. Навчальний посібник для X класу" (2001 р.), "Історія України. Навчальний посібник" (2001 р.), "Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.)" (2003 р.) та ін. У багатьох із них крізь призму історії розглядається й Поділля. За значний особистий внесок у розроблення проблеми Вітчизняної історії нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Відмінник народної освіти України. Лауреат премії Президії НАН України ім. М. І. Костомарова, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки 2001 р. за цикл праць "Україна крізь віки".

Один із провідних краєзнавців України, координаторів краєзнавчого руху в державі. У 80-х рр. був членом експертної комісії по пам'ятках республіканського Товариства охорони пам'яток історії та культури. В 1996 р. обраний, а в 2003 р. переобраний заступником голови Спілки краєзнавців України. Як член редколегії взяв участь у підготовці видань "II з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців: Матеріали і документи" (1997 р.), "Історичне краєзнавство і культура: Наукові доповіді та повідомлення VIII-ї Всеукраїнської конференції" (У 2-х ч., 1997 р.), "Краєзнавство в Україні: сучасний стан і перспективи" (2003 р.), "III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців: Матеріали та документи" (2004 р.). Член редколегії науково-популярного журналу "Краєзнавство", а також щорічника "Наукові записки Вінницького державного університету імені М. М. Коцюбинського. Історія", що став не лише затвердженням Вищою Атестаційною Комісією України науковим фаховим виданням з історичних наук, але й публікаторською трибуною місцевих літописців рідного краю. Очолює журі секції "Історичне краєзнавство" всеукраїнських конкурсів-захистів науково-дослідницьких праць учнів – членів Малої Академії наук України. За вагомий внесок

у розвиток краєзнавства, збереження національної історико-культурної спадщини О. П. Реєнт удостоєний почесного звання “Заслужений діяч науки і техніки України”.

Кооперативний рух на Поділлі в кінці XIX – початку XX ст. досліджує викладач Вінницького кооперативного коледжу економіки і права Валерій Пилипович Рекрут, розвиток освіти цього періоду – викладач Вінницького державного педуніверситету Микола Григорович Вороліс, просвітницько-культурну діяльність – проректор з виховної роботи цього ж вузу Олександр Іванович Криворучко.

Розкрити невідомі сторінки раніше закритої в СРСР теми – повстанський рух на Поділлі періоду національно-визвольних змагань (20-х років XX ст.) – поставили перед собою завдання провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області Костянтин Вікторович Завальнюк і завідувачка відділу новітньої історії Вінницького обласного краєзнавчого музею Лариса Іванівна Семенко, і в цьому досягли певних успіхів. Особливо К. В. Завальнюк, автор книг “Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки XX ст.)”, “Трагедія отамана Волинця” (у співавторстві з Р. М. Ковалем), “Орел Подільського краю” та ін.

Діяльність місцевих органів влади Подільської губернії в 1920 – 1925 рр. успішно досліджує аспірантка Вінницького державного педагогічного університету Наталія Петрівна Кузьмінець, період НЕПу в краї – науковці цього вузу Олена Олексіївна Лойко та Василь Митрофанович Мазур, проблеми селянства в 20 – 30-х рр. – заступник директора з навчально-виховної роботи Вінницького торговельно-економічного університету Степан Іванович Дровозюк, а також доцент Вінницького державного педуніверситету Олег Анатолійович Мельничук – співавтор монографії “Комітети незаможних селян на Поділлі (1990 – 1993)”.

Повномасштабно розповіли у своїх працях про жахливу українську трагедію – голодомор 1932 – 1933 рр., а також голод на Поділлі в 1925, 1946 – 1947 рр., професор Вінницького державного педагогічного університету Ілля Гаврилович Шульга – автор монографічних досліджень “Голод на Поділлі: 1925, 1932 – 1933, 1946 – 1947 рр.”, “Гірка правда”, начальник відділу формування Національного архівного фонду і діловодства Державного архіву Вінницької області Володимир Іванович Петренко,¹¹ старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Валерій Юрійович Васильєв – автор документальної праці “Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та Північний Кавказ. 1932 – 1933 рр.” (спільна ред. з Ю. Шаповалом), письменник і кіносценарист Борис Наумович Хандрос – автор документальних повістей “Мор” (присвяченої трагічним подіям в с. Озаринцях і сусідніх населених пунктах Могилів-Подільського району), “Смертні листи” (приурочена аналогічним подіям у с. Сосонці Вінницького району). Тема голодомору стала одним із аспектів науково-краєзнав-

чих досліджень науковців Вінницького державного педуніверситету професора Петра Семеновича Григорчука, доцента Сергія Леонідовича Калитка, заступника директора Вінницького обласного краєзнавчого музею Катерини Іванівни Висоцької, директора Воронівської загальноосвітньої школи Хмільницького району Миколи Никифоровича Дороша, начальника архівного відділу Липовецької райдержадміністрації Олександра Івановича Рогового, колишнього голови Плебанівської сільської ради Шаргородського району Анатолія Никифоровича Нагребського та ін.

Успішно розробляють ще одну раніше закриту тему – політичні репресії на Поділлі в 20 – 30-х рр. минулого століття – той же В. Ю. Васильєв [співавтор праці “Політичні репресії на Поділлі: 20 – 30 рр. XX ст.” (спільно з С. Л. Калитком, П. М. Кравченком, Р. Ю. Подкуром)], доценти Вінницького державного педагогічного університету Павло Миколайович Кравченко та Ігор Васильович Мазило, їхній колега з Вінницького національного медуніверситету Валерій Павлович Лациба (заступник голови обласної редколегії, керівник науково-видавничої групи “Реабілітовані історією”), письменник Віктор Мефодійович Тимчук, журналіст Валерій Іванович Лазаренко, педагог Іван Григорович Паламар, програміст Анатолій Михайлович Малигін. Дослідженням “червоного терору” активно займався нині покійний професор Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова Анатолій Трохимович Давидюк.

Результатом колективних зусиль науковців, краєзнавців і місцевих органів влади став вихід у світ в 2001 р. першого тому “Вінницького мартирологу: Книги пам’яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50 рр. XX ст.)”, проведення у м. Вінниці міжнародних науково-практичних конференцій “Політичні репресії на Поділлі в XX столітті” (2001 р.), “Голодомор як засіб політичного терору” (2002 р., 2003 р.), “Доля української інтелігенції у контексті української історії (XX – початок XXI ст.)” (2004 р.).

Не менша увага дослідників історії Східного Поділля прикута до подій Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941 – 1945 рр. Вони, зокрема, стали об’єктом вивчення та наукового інтересу проректора з навчальної роботи Вінницького державного педагогічного університету Анатолія Даниловича Ткаченка, доцента Вінницького інституту регіональної економіки та управління Юрія Олексійовича Ніколайця. Таємниці нацистського об’єкта № 1 на території Вінниччини – ставки А. Гітлера “Вервольф” намагаються розгадати колишній керівник управління Служби безпеки України у Вінницькій області генерал-майор Іван Максимович Загородній, начальник планово-економічного відділу Вінницького виробничого об’єднання “Хімпром” Ярослав Андрійович Бранько – голова Вінницької обласної організації пошуковців-дослідників, бізнесмен Вадим Миколайович Вітковський, журналістка Луїза Олександрівна Білозерова, письменник Микола Олександрович Рябий.

Героїзм вінничан на фронті та у ворожому тилу стали предметом дослідження журналіста Олександра Дмитровича Воронюка, письменника і журналіста Івана Степановича Волошенюка, колишніх працівників козятинської міліції Леоніда Павловича Кривога та Олександра Івановича Тихенького, літинського педагога-пенсіонера Петра Степановича Ткачука.

Пошуку імен полеглих захисників Вітчизни та визволителів Вінниччини з нацистської неволі, увічненню їх пам'яті надають особливої уваги керівник пошуково-видавничого агентства "Книга Пам'яті України. Вінницька область", відповідальний секретар редакційної колегії багатотомних видань "Книга Пам'яті України. Вінницька область", "Книга Скорботи України. Вінницька область" Володимир Іванович Конверський, нагороджений за активну пошукову діяльність по увічненню жертв Другої світової війни Почесною відзнакою Президента України, пошуковці вінничанин Дмитро Дмитрович Александров (цим же активно займалась його нині покійна дружина Ніна Григорівна Александрова), мешканець с. Красне Тиврівського району Іван Іванович Безкоровайний, освітянин з с. Журавного Літинського району Арсен Іванович Веселюк. Завдяки їхній сподвижницькій праці, пошуку та наполегливості багатьох інших краєзнавців за роки незалежності в області вийшли друком 9 томів книги пам'яті та 3 томи – книги скорботи Вінниччини.

Соціально-економічна історія подільського села періоду 20-х – 60-х років XX століття стала об'єктом уваги доцента Вінницького державного педагогічного університету Івана Мироновича Романюка. Соціально-політичним подіям на Поділлі в минулому столітті присвятили свої дослідження доценти Вінницького національного технічного університету Андрій Іванович Безуглий та Леонід Володимирович Філонов, доцент Вінницького інституту регіональної економіки та управління Наталія Олександрівна Гушинець. Релігійне життя Вінниччини вивчають доцент Вінницького державного педагогічного університету Анатолій Кононович Лисий, уже згадуваний Арсен Леонідович Зінченко – нині професор Київського міжнародного університету, начальник відділу зберігання, обліку та довідкового апарату Державного архіву Вінницької області Олена Миколаївна Галамай, начальник головного управління праці та соціального захисту населення Вінницької облдержадміністрації Віталій Володимирович Давиденко, молодший науковий працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею Богдан Миколайович Хіхляч, релігійну сфрагістику – науковий співробітник Інституту історії України НАН України, уродженець м. Немирова Віталій Павлович Перкун, геральдику Поділля – його колега Юрій Костянтинович Савчук, діяльність органів місцевого самоврядування – старший викладач Вінницького інституту регіональної економіки та управління Ольга Федорівна Мельничук і доцент Вінницького державного педуніверситету Олександр Іванович Яременко,

книжкову справу на Поділлі – завідувачка бібліотекою Вінницького обласного краєзнавчого музею Тетяна Робертівна Кароева (Соломонова), історію преси – головний редактор обласної газети "Подолія" Володимир Вікторович Климчук і старший викладач Вінницького державного педуніверситету Ольга Анатоліївна Коляструк, історію ветеренарної медицини в краї – ветпрацівник Станіслав Леонідович Машталір, подвиги вінничан під час виконання інтернаціонального обов'язку в Республіці Афганістан – військовий журналіст Анатолій Григорович Гончар, історію пожежної охорони області – учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Михайло Микитович Ястремський, топоніміку Поділля – професор Вінницького державного педагогічного інституту Михайло Ананійович Тростогон, суспільно-політичну діяльність молоді на сучасному етапі – доцент Вінницького коледжу менеджменту Дмитро Олександрович Мельников.

Різні аспекти історії Поділля вивчають працівники Державного архіву Вінницької області Володимир Михайлович Верховлюк, Євгенія Павлівна Ковальова, директор Вінницького обласного краєзнавчого музею Людмила Ростиславівна Кароева, директор інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету доцент Юрій Анатолійович Зінько, доцент Ігор Петрович Мельничук та професор цього ж вузу Олексій Герасимович Лойко, доцент Вінницького національного технічного університету Людмила Прокопівна Громова, журналісти Гурій Юхимович Дробчак, Олександр Микитович Дмитрук, Василь Миколайович Паламарчук, Любов Апполінаріївна Добринська, Ганна Василівна Секрет, бібліограф-краєзнавець Козятинської центральної районної бібліотеки Лілія Павлівна Макаревич.

Історії рідного району присвятили свій краєзнавчий пошук Михайло Федорович Купчишин та Антон Григорович Мичак із Шаргородщини, Василь Тимофійович Огороднік з Оратова, Едуард Петрович Подільський з Погребища, місту Вінниці – Анатолій Михайлович Секретарьов, селищу Чечельнику – Віктор Афанасійович Косаківський, рідним селам – Рахмат Бадретдінов, Анатолій Никифорович Нагребський, Дмитро Іванович Фарисей та ін.

Творчість діячів літератури, культури і мистецтва Вінниччини успішно досліджують професори Вінницького державного педагогічного університету Анатолій Мусійович Подолинний та Борис Васильович Хоменко, письменники Леонід Трохимович Пастушенко, Михайло Миколайович Потупейко, журналісти Сергій Іванович Алексєєв, Віталій Матвійович Барабан, Федір Іванович Бежнар, викладач Тульчинського училища культури Віктор Андрійович Святелик, а працівники Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва Галина Миколаївна Авраменко та Олена Григорівна Ніколаєць активно популяризують бібліографію краю.

Дослідженню та вивченню багатого фольклору Східного Поділля віддають весь вільний час

науковий співробітник ІМФЕ Академії наук України уродженець с. Зятківців Гайсинського району Микола Костянтинівич Дмитренко, доценти Вінницького державного педагогічного університету Анатолій Федорович Завальнюк та Володимир Іванович Пальонний, народна цілителька Ганна Филімонівна Коваль (с. Велика Стадниця Вінницького району), викладач Барського педагогічного училища Антоніна Іванівна Сторожук, поетеса, уродженка с. Білашок Погребищенського району Валентина Петрівна Сторожук (Буздиган), доцент Вінницького інституту регіональної економіки та управління Світлана Олександрівна Творун, педагог Павло Іванович Ткачук (с. Уладівка Літинського району), керівник аматорського фольклорно-етнографічного ансамблю "Русава" Зоя Зосимівна Чорна (с. Стіна Томашпільського району).

Не з меншим захопленням вивчають етнографію регіону науковці Вінницького державного педагогічного університету Лідія Семенівна Мельничук, Леонід Петрович Зінченко, старший лаборант народознавчого центру кафедри української та зарубіжної культури згадуваного вузу Євгенія Михайлівна Косаківська, музеєзнавець Людмила Серафимівна Лиса.

Питання розвитку культури та мистецтва на Вінниччині поставили в центр краєзнавчого пошуку заслужені працівники культури України директор Вінницького обласного центру народної творчості Тетяна Омелянівна Цвігун та директор Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва Василь Федорович Циганюк, доцент кафедри культурології, мистецтва та дизайну Вінницького національного технічного університету Олена Василівна Зінько, доцент Вінницького державного педагогічного університету Алла Михайлівна Тростогон.

Вагомий внесок у дослідження пам'ятниківознавства Східного Поділля зробили заступник директора з наукової роботи Музею історії Києва Дмитро Васильович Малаков, вінницький письменник Володимир Семенович Рабенчук, бершадський журналіст Федір Харитонович Шевчук, вінничанин Микола Романович Мудраченко. Без сумніву, їхні напрацювання будуть використані у "Зводі пам'яток історії та культури по Вінницькій області", робота над яким розпочалася і успішно триває.

Однак краєзнавство на Вінниччині носить не лише суто український характер. Останнім часом все зриміше проявляються його інтернаціональні риси. Місцеві українські дослідники, глибоко вивчаючи історичний шлях рідного народу, з великим інтересом ставляться до історико-культурної спадщини, побутових традицій інших народів, усіх національних меншин, доля яких тісно пов'язана з Українською державою. Так, у 2004 р. на двох мовах (українській і чеській) вийшла друком книга Лариси Ярославівни Лановик "Прадідів розчищені джерела",¹² в якій розповідається про минуле та сьогодення чеської громади с. Миколаївки Козятинського району.

Цілий ряд праць присвятила висвітленню холокосту на Вінниччині заступник директора Державного архіву Вінницької області, заслужений працівник культури України Фаїна Аврамівна Винокурова. Серед них "Вінницька область. Катастрофа (Шоа) і Опір: Свідчення євреїв-в'язнів концтаборів і гетто, учасників партизанського руху і підпільної боротьби" (1994 р.), "Євреї Вінниччини в період другої світової війни. Маловідомі документи та нові інтерпретації" (2000 р.) і інші.

Пам'ятники жертвам холокосту у Вінницькій області, єврейські некрополі Східного Поділля, історію вінницької Ієрусалимки в творчості єврейських митців Поділля досліджує завідувачка відділу давньої історії Вінницького обласного краєзнавчого музею Алла Володимирівна Ліпська. Її колега по роботі Вікторія Василівна Колесник – польську проблематику. Зокрема, підготувала до друку біографічний словник "Поляки в історії Вінниччини, Вінниччина в долях поляків".

Сфера наукових інтересів доцента Вінницького державного педагогічного університету Віталія Анатолійовича Тучинського – етнокультурний розвиток молдавської національної меншини Півдня України в ХІХ – ХХ ст.

Важливою і невід'ємною формою дослідження рідного краю є географічне краєзнавство. Його основні завдання полягають у вивченні довкілля району, міста чи села, зокрема, місцевого рельєфу, клімату та погоди, рік, озер, боліт, ґрунтів, рослинності і ландшафтів у цілому, в економіко-геологічному вивченні господарства, населення і природничих пунктів. Таке вивчення сприятиме покращенню екологічних умов і більш раціональному природокористуванню.

Географічне краєзнавство теж успішно розвивається на Вінниччині і має певні здобутки. Так, уродженець с. Будьки Жмеринського району науковий співробітник науково-виробничого кооперативу "Археолог" при Інституті археології НАН України Олександр Степанович Ситник успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: "Середній палеоліт Придністровського Поділля". Успішно вивчає геологію і палеонтологію краю старший науковий працівник Вінницького обласного краєзнавчого музею Тетяна Миколаївна Куценко.

Професор Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Григорій Іванович Денисик спеціалізується на дослідженні фізичної географії, ландшафтів та екології Поділля. Один з організаторів і співавторів видання "Атласу природи Вінницької області" як посібника для шкіл і краєзнавців. Клімат та екологію Поділля, історію метеорології краю досліджував доцент цього вузу Іван Максимович Півошенко. Спеціалізація ще одного доцента вузу Людмили Цезарівни Масловської – дослідження економічної географії та екології Поділля на сучасному етапі.

Природно-заповідний фонд Вінниччини, охорону біологічного розмаїття, моніторинг стану навколишнього природного середовища вивчає і пропагує донедавна начальник Державного управ-

ліній екології та природних ресурсів у Вінницькій області, а нині заступник міністра охорони навколишнього природного середовища України Олена Григорівна Яворська.

Відзначаються невтомністю, активним творчим пошуком чимало інших літописців рідного краю, які живуть і трудяться в різних куточках Вінниччини, ряди яких з кожним роком зростають. В серці кожного з них струменить любов до краси України – Поділля, його багатой історії, бережливе ставлення до традицій та культурної спадщини краю, до відродження і збереження неоціненого скарбу – історичної пам'яті рідного народу.

Отже, в сучасних історичних умовах незалежності України, коли значно посилився інтерес всіх верств суспільства до своєї історії, її першовитоків, краєзнавчий рух на Вінниччині, як і в усій

державі, переживає період піднесення, пошуково-творчої активності.

Зростає кількість людей, які за велінням серця, незважаючи на брак фінансової та матеріальної підтримки, ведуть дослідницьку та пошукову роботу, спрямовують свої зусилля на виховання у співвітчизників високого почуття патріотизму, глибокої поваги до власної історії, культури, мови, традицій. Їхній внесок у поділлязнавство досить відчутний.

Краєзнавчий рух на теренах Вінниччини виступає реальним інструментом суспільної енергії навколо збереження історико-культурної спадщини і довкілля, глибокого пізнання та всебічного дослідження і вивчення скарбів рідного краю, сприяє національно-культурному відродженню, становленню української державності.

Примітки

1. Баженів Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
2. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – 203 с.
3. Баженів Л. В. Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у XIX – XX ст. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – Хмельницький, 1995. – С. 334–330.
4. Гусев С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. – Вінниця: Антекс-УЛТД, 1995. – 304 с.
5. Заєць І. І. Трипільська культура на Поділлі. – Вінниця: Тезис, 2001. – 184 с.
6. Андрієвський І. Ю., Паламарчук Є. П. Зорі Трипілья. – Вінниця: Тезис, 2002. – 150 с.
7. Хавлюк П. І. Ранньозарубинецьке селище Райки Іллінецького району на Вінниччині // Тези доповідей і повідомлення 17-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1997. – С. 37 – 39; Він же. Сучасний стан черняхівської проблеми на території України і Молдавії // Тези доповідей 18-ї Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С. 24 – 25.
8. Мельник П. Ф. Місце битви змінити не можна // Подолія. – 1996. – 30 квітня. Він же. На Синюсі чи таки на Сніводі? (Гіпотези місцевого краєзнавця про битву на Сніводі з татарами 1362 р.) // Вісник Козятинщини. – 1998. – 12 вересня.
9. Дорош І. А. До історії літописного містечка Прилуки // Подільська старовина: Науковий збірник. – Вінниця, 1993. – С. 147 – 152; Вона ж. Боротьба шляхти за земельні володіння у північно-західній частині Брацлавського воєводства на рубежі XVI – XVII століть // Подільська старовина. – Вінниця, 1998; Вона ж. Особливості розвитку феодальної власності на землях Брацлавщини (кінець XVI – початок XVII ст.) // Подільська старовина. – Вінниця, 2002.
10. Петренко О. С. Лука-Мелешківська: Нариси історії села. – Вінниця: Універсум-Вінниця, 1999. – 338 с.; Він же. Брацлавське намісництво. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.; Він же (у співавторстві з Ю. Легуном). Ревізійний перепис населення 1795 р.: Брацлавська губернія. – Частина 1: Бершадський повіт. – Т. 1. – Вінниця: Консоль, 2003. – 284 с.
11. Петренко В. І. Голодомор 1932 – 1934 років – геноцид народу України // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр.: [Бібліогр. покажч.] / Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця, 2003. – С. 7 – 20; Він же. Голодомор 1932 – 1934 рр. – злочин проти українського народу // Наукові записки. Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. – Вип. 6. – Вінниця, 2003. – С. 67 – 75; Він же. Голодомор 1932 – 1934 років в Україні як засіб політичного терору // Актуальні проблеми внутрішньої політики [Адміністрація Президента України, Головне Управління з питань внутрішньої політики, Національна академія державного управління при Президентові України]. – К., 2004. – Вип. 1. – С. 124 – 136.
12. Лановик Л. Я. Прадідів розчищені джерела. – Вінниця: Тірас, 2004. – 144 с.

Summary:

The regional geography movement in Vinnytsia region under the conditions of Ukraine's independence. The article envisages the conditions of the regional geography movement at the regional level, outlines its early stages and achievements especially in the periods of Ukraine's independence.

Key words: sovereign state, national consciousness, sacrifice work, Ukrainian school, Podillia geography.